

Словник понять і термінів

- Автономісти** — прихильники автономії; так називаються різні політичні партії, які головною своєю метою вважають боротьбу за автономію.
- Бліцкриг** — створена на початку ХХ століття теорія ведення швидкоплинної війни, відповідно до якої перемоги досягають упродовж днів або місяців, швидше, ніж противник зуміє відмобілізувати і розгорнути свої основні військові сили.
- Галицько-Буковинське генерал-губернаторство** — тимчасова адміністративно-територіальна одиниця, котру створив уряд Російської імперії наприкінці 1914 року на землях Галичини, Буковини і Посяння, які захопили російськими військами, а центром генерал-губернаторства стало м. Чернівці.
- Вільне козацтво** — національні добровільні військово-міліційні формування часів національно-визвольних змагань 1917–1921 років, які діяли в Україні й на Кубані.
- Великий терор** — найменування періоду в історії СРСР (1937–1938 роки), коли сталінські репресії було різко посилено та доведено до максимуму їхньої інтенсивності.
- Воєнний злочин** — свідоме грубе порушення законів та звичаїв війни. Збірне поняття у міжнародному праві, що об'єднує групу серйозних порушень правил бойових дій («закону війни») та норм і принципів міжнародного гуманітарного права, що вчиняють умисно або через грубу необережність.
- Воєнний комунізм** — назва внутрішньої політики більшовиків у 1918–1921 роках під час громадянської війни. Ця політика передбачала: повну націоналізацію всіх підприємств, мілітаризацію праці, жорсткий централізм, запровадження продрозверстки, скасування товарно-грошових відносин, натуралізацію в оплаті праці, урівнення в розподілі матеріальних благ.
- Державний переворот** — насильницька та неконституційна зміна влади в державі або збройний виступ армії проти державної влади внаслідок таємної змови.
- Директорія** — найвищий орган державної влади відродженої Української Народної Республіки, який діяв з 14 листопада 1918 року до 10 листопада 1920 року. Директорія УНР змінила Гетьманату, який було повалено 14 грудня 1918 року
- Директивна економіка** — економічна система, в якій підприємства та інші суб'єкти економіки виробляють і зуживають ресурси на підставі директив центральних владних структур; відомі дві основні форми: комуністична (планово-централізована, директивно-розподільча) й фашистська (корпоративна).
- Геноцид** — цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення або народів за національними, етнічними, расовими, корисними чи релігійними мотивами.
- Генеральний Секретаріат** — виконавчий орган Української Центральної Ради, що діяв з 15 (28) червня 1917 до 9 (22) січня 1918 року. За визначенням УЦР, «вищий революційний орган українського народу».
- Гетьманат (Українська Держава)** — назва держави, що охоплювала територію Центральної, Східної та Південної України зі столицею в Києві від 29 квітня до 14 грудня 1918 року. Проголошена замість Української Народної Республіки.
- Голодомор** — акт геноциду українського народу, який організували керівництво ВКП(б) та уряд СРСР у 1932–1933 роках, створивши штучний масовий голод, що призвів до смерті

3,941 млн осіб безпосередньо і становив 6,122 млн втрат із ненародженими у сільській місцевості на території УСРР та Кубані, де жили переважно українці. Викликаний свідомими та цілеспрямованими заходами вищого керівництва СРСР на чолі з Й. Сталіним, розрахованими на придушення українського національно-визвольного руху й фізичного знищення частини українських селян.

Голокост — переслідування і масове знищення євреїв і циган у Німеччині під час Другої світової війни; систематичне переслідування та знищення європейських євреїв і циган нацистською Німеччиною і колабораціоністами протягом 1933–1945 років; геноцид єврейського народу в часи Другої світової війни, внаслідок якого загинуло до 6 млн осіб.

ГУЛАГ (ГУТАБ) — у СРСР упродовж 1934–1956 роках підрозділ НКВС (НКДБ, МДБ, КДБ), який керував системою виправно-трудова (офіційна назва у 1920-х роках — концентраційних) таборів.

Депортація — примусове переселення, вигнання чи висилка з постійного місця проживання або з держави окремих осіб чи народів. Застосовує влада як засіб карного чи адміністративного покарання.

«Закон про п'ять колосків» — народна назва репресивного радянського закону часів Голодомору. Повна назва: постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 року.

Карпатська Січ — військова організація на Закарпатті у 1938–1939 роках.

Київська катастрофа — події серпня 1919 року в Україні, похід Дієвої армії УНР та Української галицької армії на Київ. Уперше спробу зайняти Київ назвав катастрофою Симон Петлюра.

Комуністичний режим — суспільний лад, ґрунтований на усупільненні засобів виробництва.

Колораціонізм — військове, політичне та економічне співробітництво громадян держав Антигітлерівської коаліції або представників основних етнічних груп даних держав із нацистською Німеччиною, Японією та Італією в ході Другої світової війни.

Колективізація — створення великих колективних господарств на основі селянських.

Коренізація — політика залучення представників корінного населення радянських республік і автономій до місцевого керівництва й надання офіційного (а інколи — і панівного) статусу їхнім національним мовам. Політику, що започаткував XII з'їздом РКП(б) у квітні 1923 року в Москві, здійснювали упродовж 1920-х років..

Культ особи — безмірне звеличення особи, сліпе поклоніння, а іноді й обожнювання людини, яка займає найвище становище в політичній чи релігійній ієрархії, надмірне перебільшення заслуг, функцій і ролі лідера.

Країна-агресор — за міжнародним правом країна або група країн, пов'язаних договором про військову допомогу, що першою застосовує збройну силу проти іншої держави, здійснюючи тим самим агресію.

Евакуація — процес виведення населення і життєво важливих ресурсів першої необхідності з території можливої загрози від катастрофи чи воєнного конфлікту.

Еміграція — вимушена чи добровільна зміна місця проживання окремих груп людей (емігрантів, переселенців), переселення зі своєї батьківщини, країни, де вони народились і виросли, в інші країни з економічних, політичних або релігійних причин.

Інтервенція — в міжнародному праві — насильницьке втручання однієї чи кількох держав у внутрішні справи іншої держави, спрямоване проти її територіальної цілісності або політичної незалежності.

Індустріалізація — комплекс заходів із прискореного розвитку промисловості, що ВКП(б) вживала від другої половини 1920-х до кінця 1930-х років. Індустріалізацію як партійний курс проголосив XIV з'їзд ВКП(б) (1925 р.).

«Лінія Керзона» — умовна демаркаційна лінія, котру Джордж Керзон запропонував як можливий кордон перемир'я у війні між більшовицькою Росією і Польщею під час польсько-радянської війни 1920–1921 рр.

Модернізм — (буквально — «осучаснений», від лат. *modernus* — сучасний) — напрям у світовому мистецтві та літературі 1910–1930 років, що набув найвищого розвитку після Першої світової війни. Йому притаманні заперечення реалізму, традиційних форм, пошук нових естетичних принципів.

Мобілізація — 1) комплекс заходів, спрямованих на переведення державної інфраструктури та військових сил країни у військовий стан у зв'язку з надзвичайними умовами всередині країни або ж за її межами; 2) призов військовозобов'язаних на службу в діючу армію у зв'язку із запровадженням воєнного стану.

Народний секретаріат — виконавчий орган Тимчасового ЦВК рад України. Сформували у Харкові 30 грудня 1917 (12 січня 1918) року російські та місцеві більшовики як український радянський уряд на противагу Українській Центральній Раді та Генеральному секретаріатові УЦР–УНР.

Національна кооперація — форма організації економічної діяльності людей і організацій для спільного досягнення загальних цілей або задоволення потреб. Кооперація є системою, що складається з кооперативів та їхніх об'єднань, мета якої — сприяння членам кооперації у сфері виробництва, торгівлі та фінансів.

Національна держава — тип держави, яка є формою самоорганізації, самовизначення і самовираження певної нації на певній суверенній території.

Націонал-комунізм — національно орієнтований напрям у комуністичному русі, що виник у 1917–1920 роках в Україні. Його прибічники вважали, що створення комуністичної економіки приведе до знищення як соціального, так і національного гноблення.

Національна революція — низка подій, пов'язаних із національно-визвольною боротьбою українського народу у 1917–1921 роках.

Національно-територіальна автономія — форма організації життя етнічних меншин, які проживають компактно і не мають на території певної країни своїх національних державних утворень. Їм надають окремі самоврядні повноваження у політичній або адміністративній (управлінській) сфері, що здійснюють у рамках загальнодержавного законодавства, під наглядом центральних органів влади. Статус таких суб'єктів закріплюють на законодавчому рівні.

Новий порядок — політичний режим, який Третій Рейх прагнув установити на окупованих територіях під час Другої світової війни. Його запровадження відбувалося задовго до початку Другої світової війни, але публічно проголосив А. Гітлер у 1941 році. Цей режим передбачав створення паннімецької держави, базованої на націонал-соціалістичній ідеології, що забезпечило б панування, масивну територіальну експансію у Східній Європі, а також здійснення плану «Ост».

- Нова економічна політика (НЕП)** — політика, яка влада здійснювала у радянських республіках. Була прийнята навесні 1921 року на X з'їзді РКП(б), змінивши політику «воєнного комунізму».
- Окупаційний режим** — спеціальний режим, установлюють загарбники на окупованій території.
- Опозиція** — протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозрив із думкою більшості або з панівною думкою і висуває альтернативну політику, інший спосіб розв'язання проблем.
- Осадництво** — політика поселення польських колоністів на західноукраїнських і західнобілоруських землях, яку проводив уряд Польської Республіки у 1920–1930-х роках.
- Остарбайтери** — особи, яких гітлерівці вивезли зі східних окупованих територій, переважно з Рейхскомісаріату Україна, протягом Другої світової війни на примусові роботи до Німеччини.
- Отаманщина** — засилля неконтрольованих збройних формувань в умовах безвладдя чи недостатньо сильної державної влади. Термін уперше вжитий в описах дій нерегулярних підрозділів в Україні у 1918–1923 роках.
- Пакт** — міжнародна угода значного політичного значення.
- Паспортна система** — заходи держави щодо документування, тобто обліку та легітимації громадян.
- Пацифікація** — урядова політика, спрямована на *утихомирєння, замиренєння* («пацифізм», запроваджений насильницькими методами) локалізованих етносів (національних меншин). Здійснював польський уряд щодо населення Західної України у 1930 році.
- Перша світова війна** — світова війна, глобальний збройний конфлікт, який тривав від 1 серпня 1914 до 11 листопада 1918 року. В ньому взяли участь 38 держав із населенням 1,5 млрд осіб. Під час війни загинуло понад десять мільйонів солдатів і цивільних осіб.
- План Барбаросса** — стратегічна наступальна операція збройних сил Німеччини та її союзників проти СРСР.
- План «Ост»** — секретний план уряду Третього Рейху щодо освоєння земель Східної Європи та її німецької колонізації після перемоги над СРСР.
- Політичний режим** — характерний тип влади у країні, сукупність засобів і методів здійснення політичної влади, яка відображає характер відносин громадян і держави.
- Продовольча розкладка** — система примусової заготівлі сільськогосподарських продуктів у 1918–1921 роках, запроваджена у Радянській Росії і поширена на територію Української Народної Республіки за допомогою військової сили. Ця система зобов'язувала селян здавати державі за твердими цінами надлишки (понад встановлені норми на особисті й господарські потреби) хліба та інших продуктів. Проводили органи Наркомпроду, продзагони, за участі частин Червоної армії, спільно з комітетами бідноти.
- Похідні групи** — їх створили ОУН («мельниківці») та ОУН («бандерівці») з метою організації зі свідомих українців на українських землях органів місцевого самоуправління під час Другої світової війни. Організацією похідних груп та їхнім керівництвом займався штаб на чолі з В. Куком (псевда: «Коваль», «Леміш»). Діяльністю ОУН на Наддніпрянщині керував Олег Кандиба (Ольжич).
- Поліська Січ** — Українська повстанська армія під орудою отамана Тараса Бульби (Боровця), Українська народно-революційна армія — підпільна збройна формація, створена на Поліссі влітку 1941 року.

- П'ятирічка** — метод планування розвитку країни, що охоплює розроблення цільових показників соціально-економічного розвитку на п'ять років.
- Радянізація** — насильницьке насадження на певній території норм економічного, суспільно-політичного та культурного життя, що було характерним для тоталітарного Радянського Союзу.
- Реквізіція** — примусове вилучення майна власника, що здійснює держава у своїх інтересах, з виплатою йому вартості майна (в СРСР у 1920-ті роки — безоплатне вилучення).
- Розстріляне відродження** — духовно-культурне та літературно-мистецьке покоління 1920-х рр. в Україні, яке створило високохудожні роботи у галузях літератури, живопису, музики, театру та ін. і яке знищив сталінський режим.
- Розкуркулення** — політичні репресії, що їх застосовували в адміністративному порядку місцеві органи виконавчої влади за політичними і соціальними ознаками на підставі постанови Політбюро ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 року *«Про заходи щодо ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації»*.
- Русини** — етнонім, яким позначають нащадків історичних русинів Австро-Угорської імперії, котрі вживають цю назву для самоідентифікації; є не окремою нацією, а «гілкою» українського народу.
- Рух Опору** — організовані зусилля частини цивільного населення країни, спрямовані на опір легітимній чи окупаційній владі та підірив громадського порядку та стабільності.
- Самостійники** — учасники, прибічники національного руху, руху за незалежність своєї держави.
- Світова війна** — глобальне протиборство коаліцій держав із застосуванням засобів збройного насильства, що охоплює велику частину країн світу.
- Соборність** — єдність усіх українських земель, проголошена Актом Злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 року.
- Соціалістичне змагання** — організовані з волі очільників радянської держави штучні заходи, переважно позаекономічні, для підвищення продуктивності праці й виховання так званого комуністичного ставлення до праці.
- Соціалістичний реалізм** — термін, що закріпився у радянських літературі й мистецтвознавстві для позначення художнього методу та стилю, що панував у СРСР з 1930-х років.
- Соціальна революція** — докорінні, якісні зміни засад суспільного життя.
- Сталінізм** — різновид тоталітарного режиму, впровадженого в СРСР. Назва походить від прізвища (псевдоніма) її творця та вождя Йосипа Сталіна.
- Стахановський рух** — різновид так званого соціалістичного змагання, робітничий рух за підвищення продуктивності праці, досягнення високих виробничих показників, який з волі більшовицької партії започаткував у 1935 р. О. Стаханов.
- Східні креси (східні окраїни)** — польська назва територій сьогоденної Західної України, Західної Білорусі та Литви, що колись належали до Польської Республіки.
- Східний вал** — стратегічний оборонний рубіж німецьких військ восени 1943 р. на лівому березі р. Дніпро.
- Тасмний університет** — український нелегальний вищий навчальний заклад, що діяв у Львові в 1921–1925 роках.

- Терор** — неприховане насилля представників влади з використанням державного апарату проти народу з метою придушення опору владі.
- Трудова еміграція** — пересування особи з метою тимчасового працевлаштування, що супроводжується перетинанням державного кордону (зовнішня трудова міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць України (внутрішня трудова міграція).
- Трест** — найбільш централізована форма монополістичних об'єднань, у межах якої підприємства-учасники відмовляються від виробничої, комерційної, а інколи й юридичної самостійності та підпорядковуються єдиному управлінню. Реальна влада в тресті належить правлінню або головній компанії.
- Тоталітарний режим** — система державно-політичної влади, яка регламентує усі суспільні та приватні сфери життя людини-громадянина і не визнає автономії від держави таких недержавних сфер людської діяльності як економіка і господарство, культура, виховання, релігія та ін.
- Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ)** — православна церква в Україні та в українській діаспорі Західної Європи й Північної Америки, що відродилася під час національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.).
- Українізація** — впровадження елементів української мови та української культури в різних сферах суспільного життя. Українізація 1920–1930 років була складовим елементом загальносоюзної кампанії коренізації, яку проводило більшовицьке керівництво СРСР.
- Український націоналістичний рух** — революційний рух з огляду на методи, що він застосовував у боротьбі за Українську Соборну Державу.
- Українська революція** — низка подій, пов'язаних з національно-визвольною боротьбою українського народу у 1917–1921 роках. Поштовхом до початку Української революції стала Лютнева революція в Російській імперії.
- Ультиматум** — вимога, пов'язана з обмеженням часу, відведеного на її виконання, а також із погрозою серйозних наслідків у випадку її невиконання.
- Український штаб партизанського руху (УПШР)** — орган керівництва радянськими партизанськими формуваннями України часів німецько-радянської війни. Створений 30 травня 1942 року постановою Ставки Верховного Головнокомандування СРСР.
- Універсали УЦР** — державно-політичні акти, грамоти-прокламації, які видавала Українська Центральна Рада для широкого загалу. Всього УЦР видала чотири Універсали, що визначили етапи розвитку Української держави — від автономної до самостійності.
- Хлібозаготівлі кризи** — періодичні кризи у сфері хлібозаготівель через встановлені державою низькі закупівельні ціни і небажання населення продавати за ними продовольство.
- «Чорна дошка»** — адміністративно-репресивний засіб колективного покарання сільського населення, насамперед в Україні. Режим «чорних дощок» став одним із механізмів Голодомору-геноциду: занесення за рішенням ЦК КП(б)У, обкомів та райкомів партії населених пунктів, колгоспів, сільських рад на так звані «чорні дошки», що означало блокування їх спецзагонами та військами, заборону виїзду населення за межі цих територій, вилучення усіх продуктів харчування.
- Чорносвитники** — умовна назва піхотних підрозділів Червоної армії, сформованих у ході Другої світової війни з цивільного населення окупованих територій після їхнього звільнення. В бій вводили невідготовленими, без належної амуніції та зброї.
- Чортківська офензива** — історична назва наступальної військової операції Української галицької армії (УГА), здійсненої з 7 до 28 червня 1919 року.